

מזרח תיכון חדש

פרופ' אלי פודה*

יולי 2017

בשנה האחרונה אנו עדים לעיצובו של מזרח תיכון חדש, שבו ישראל ממלאת תפקיד לא שולי. המונח, כזכור, נטבע על ידי שמעון פרס, לאחר חתימת הסכמי אוסלו עם הפלסטינים בשנות ה-90; הוא ראה בחזונו עידן חדש שבו העולם הערבי, ישראל, ואולי גם תורכיה, משתפים פעולה במגוון של תחומים אזרחיים. העולם הערבי ראה בשלילה את המונח, אשר נתפס כניסיון ישראלי לרכוש הגמוניה באזור בדרכים שאינן צבאיות, אולם בתקופה זו זכתה הדיפלומטיה הישראלית להישגים רבים באזור.

בניגוד לעבר, המזרח התיכון החדש הנוכחי נוצר מבלי שישראל תרמה דבר להיווצרותו; הוא תולדה של כמה תהליכים, הכוללים את כיבושה של עיראק על ידי ארה"ב ב-2003, צמיחתה של איראן כמעצמה אזורית החותרת להגמוניה ולנשק גרעיני, ולגל מהפכות "האביב הערבי" שיצרו כאוס בכמה מדינות מרכזיות (מצרים, סוריה) ושוליות (לוב, תימן, תוניסיה, בחריין). התפרקותו של העולם הערבי חייבה את חלק מרכיביו לחפש בעלי ברית מחוצה לו, כדי להיאבק בסכנות הנמצאות בתוכו ובאזור. תהליכים אלו יצרו ארכיטקטורה חדשה של בריתות וקואליציות המבוססות על אינטרסים.

אחד המאפיינים של המזרח התיכון החדש הוא שהבריתות אינן מתכוננות על פי קווים דתיים או אתניים בלבד. כך למשל המדינות הסוניות, כגון סעודיה, מצרים, כמה ממדינות המפרץ, ירדן ועוד מודאגות מהתפשטות איראן והשיעה, ובעלי בריתה בלבנון (חזבאללה), החותים (בתימן) ומשטר אסד (העלווי, שלו קשר לשיעה) בסוריה, אולם קטאר ותורכיה – שהן מדינות סוניות לכל דבר – מקיימות קשרים עם איראן. יתרה מזו, הסכסוך בעולם הערבי הסוני אינו מתנקז רק נגד קטאר – כתוצאה מתמיכתה בארגוני טרור ואימוץ מדיניות פרו-איראנית – אלא גם נגד ארגונים סונים שונים הנתפסים כארגוני טרור, אף שאינם עשויים מקשה אחת, כגון אל-קאעדה, דאע"ש, האחים המוסלמים ועוד. אל תוך מסכת הסכסוכים בתוך העולם הסוני הצטרפו גם הפלסטינים, אשר מפולגים לא רק גיאוגרפית אלא גם אידיאולוגית ופוליטית בין הרשות בגדה ובין החמאס בעזה. ואם בכך לא די, הרי החלטת הכורדים (שהם מוסלמים אך לא ערבים) בעיראק להכריז על משאל עם לעצמאות מכניסה ללחץ את הממשל הפדרלי בבגדאד ואת תורכיה השכנה, בה יש מיעוט כורדי גדול.

הסכסוך הסוני-שיעי והסכסוך הסוני-סוני חייב את השחקנים המרכזיים בעולם הערבי החשים מאוימים לפנות לשחקנים מחוץ למערכת הערבית. הואיל והאוריינטציה של מדינות אלה היא מערבית ביסודה (כולל גם הצבאות הנשענים על ציוד מערבי), פנייה לרוסיה אינה אופציה של ממש, ואילו המערב בכללותו – ארה"ב ואירופה – אינם ששים להתערב מבחינה צבאית. אם איראן ותורכיה יכלו לשמש בעלות ברית אזוריות בעבר, הרי כיום שתי מדינות אלה הפכו לאויבות (איראן), עוינות או מהססות לשתף פעולה (תורכיה). למעשה, ישראל הפכה לבעלת ברית של השחקניות המרכזיות בעולם הערבי בעיקר כתוצאה מחוסר ברירה.

ישראל מצאה אפוא את עצמה, לפתע, מחוזרת אחרי מדינות מפתח בעולם הערבי הסוני. בכך, היא זכתה לכמה הישגים: ראשית, היא קיבלה הכרה כשחקן מרכזי בזירה המזרח תיכונית. שנית, אם בעבר שיתוף הפעולה התמקד במיעוטים (כורדים, מרונים, דרוזים) או במדינות פריפריה (תורכיה, איראן, אתיופיה), הרי עתה ישראל חדרה לתוך הגרעין הערבי הסוני. שלישית, שיתוף הפעולה מתנהל ברובו בצנעה ובחשאי, אולם הוא גם יוצא החוצה, וכנראה לא במקרה. ריבוי הידיעות על שיתוף פעולה, כזו או אחר, עם סעודיה ומדינות המפרץ עשוי ללמד, כי לפרסום הזה יש גם מטרה והיא להרתיע את האויב המשותף; שהרי אם יישאר בצנעה, כיצד יפעל להרתיע את האויב? מאידך, שיתוף הפעולה הפומבי של הרשות עם ישראל נגד החמאס טומן

* פרופ' אלי פודה הוא חבר ועד מנהל במכון מיתוים ומרצה בחוג ללימודי האסלאם והמזרח התיכון באוניברסיטה העברית.

בחובו סיכון לאבו מאזן, אולם הארכיטקטורה המדינית החדשה, הממקמת את החמאס עם קטר ואיראן במגרש "הרעים", כנראה חיזקה את ביטחונו.

המזרח התיכון החדש הנוכחי מבחינות רבות מאיים יותר מהמזרח התיכון החדש הקודם אבל הוא גם נוח יותר לישראל, וזאת משום שהצד הערבי אינו מרגיש כי הוא נכפה עליו או נגרר אליו. הוא פועל יוצא של החלטה מודעת המבוססת על ניתוח מפוכח של אינטרסים והפעלת ריאליזם מדיני בדמות "האויב של האויב שלי הוא הידיד שלי" – מוטו שעבד יפה מאוד עבור ישראל לאורך שנותיה.

מקבלי ההחלטות בישראל איחרו לזהות את הופעתה של ההזדמנות האזורית, אולם כאשר גילו אותה עטו עליה כמוצאי שלל רב. מה בדיוק קורה קשה לדעת, אולם מהגילויים שהתפרסמו לאחרונה בתקשורת ניכר קיומו של שיתוף פעולה ביטחוני, ולעיתים גם פוליטי. ואולם, לשיתוף פעולה זה יש "תקרת זכוכית"; קשה לדעת מה בדיוק גובהה ועובייה של תקרה זו, אולם לרכיב המרכזי שלה קוראים "הבעיה הפלסטינית". בעבר, ההתקדמות בנושא הפלסטיני אפשרה לישראל לפרוץ למרחב הערבי וליצור קשרים דיפלומטיים וכלכליים עם גורמים רבים בשנות ה-90. אלה קרסו ונעלמו עם גויעת תהליך אוסלו ופריצת אינתיפאדת אל-אקצא בשנת 2000. הלקח מתקופה זו הוא כי פריצת דרך מדינית משמעותית תסלק את החסמים האחרונים בפני השתלבות אזורית גלויה, שאנחנו נמצאים על סיפה. הבעיה היא, כי מקבלי ההחלטות בישראל מנסים לעצב את המציאות בהתאם להשקפת עולמם; ניכר כי מרבית מדינות ערב הסוניות זנחו את האידיאולוגיה לטובת ריאליזם מדיני. הגיע הזמן שגם ישראל תעשה זאת.